

ПАВЛО КОВЖУН — РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ: ВДАЛІ ПРОЕКТИ І НЕРЕАЛІЗОВАНІ ЗАДУМИ

Оксана Серeda

*науковий співробітник наукового відділу національної бібліографії
української преси Науково-дослідного інституту пресознавства
ЛННБ України ім. В. Стефаника, канд. наук із соціальних комунікацій*

Проаналізовано редакційно-видавничу діяльність Павла Ковжуна та на основі архівних документів розкрито маловідомі факти про його нереалізовані пресові проекти.

Ключові слова: *П. Ковжун, мистецтво, редактор, видавець, часопис, пресовий проект.*

Pavlo Kovzhun's editorial and publishing activities have been analysed and on the basis of the archived documents little known facts about his unrealized press projects have been revealed.

Keywords: *P. Kovzhun, the art, an editor, a publisher, the magazine, the press project.*

Проанализирована редакционно-издательская деятельность Павла Ковжуна и на основе архивных документов раскрыты малоизвестные факты о его нереализованных пресовых проектах.

Ключевые слова: *П. Ковжун, искусство, редактор, издатель, периодическое издание, пресовый проект.*

Неординарна постать Павла Ковжуна (1896–1939), відомого графіка, маляра, мистецького критика, журналіста, редактора і видавця, організатора українського мистецького життя міжвоєнного Львова, яка завжди викликала особливий інтерес українських мистецтвознавців, пресознавців, культурологів та істориків [2; 4; 8-10; 16-17; 21; 25], й надалі привертає увагу дослідників. Сьогодні важко уявити собі мистецьке середовище Галичини без цього наддніпрянця, який став «його серцем і душею», а також «промотором», оскільки мав феноменальну здатність гуртувати довкола себе однопомислівців і запалювати своїм ентузіазмом. Розуміючи потребу підвищення загальної культури галицького українства і популяризування українського мистецтва в Галичині та поза її межами, П. Ковжун значну частину свого вельми активного громадського життя присвятив редакційно-видавничій діяльності.

Навчаючись малярства у Київській художній школі, П. Ковжун очолював спілку школярів середніх класів і був редактором нелегального журналу «Голос Юнака» (1911–1913). Про це дізнаємося з автобіографії, написаної 1923 року, в якій митець стверджує, що описані у ній факти з «мистецької, громадянської і військової діяльності відомі багатьом громадянам на еміграції і кожної хвилини можна мати на них підтвердження...» [4, с. 7]. Щоправда, віднайти часопис або додаткову інформацію про нього нам не вдалося.

У низці джерел, серед яких — «Історія української преси» Аркадія Животка [7, с. 221], вказано, що Павло Ковжун був ініціатором ілюстрованого літературно-мистецького місячника «Сяйво», який виходив у Києві впродовж 1913–1914 рр. До цієї думки дослідників підштовхнула замітка, опублікована під криптонімом П. К. у «Бібліологічних Вістях» [20], в якій автор розповів про свою участь в організації однойменного видавництва та підготовці і редагуванні журналу. Насправді ж автором цього допису був видавець і публіцист Павло Комендант, майже одноліток П. Ковжуна, на що вказують наведені ним у матеріалі факти: співпраця у часописі «Рілля», який редагував його приятель Аристарх Терниченко, організація разом із Михайлем Семенком видавництва «Сяйво» (1913, 1918–1919, 1925–1929). На те, що саме П. Комендант був видавцем журналу «Сяйво» й організатором однойменного видавництва, вказують також письменник Олексій Полторацький [22] і літературознавець Юрій П'ядик [24].

До слова, П. Ковжун справді співпрацював із журналом «Сяйво», про що писав в автобіографії, — митець вміщував на його шпальтах свої рисунки, але аж ніяк не був його редактором. 1921 р. він переїхав до Львова, тож фізично не міг перебувати у Києві і займатися видавництвом «Сяйво» та однойменним часописом. Можемо припустити, що плутанина сталася тому, що обидва юнаки навчалися у Київській художній школі (щоправда, П. Ковжун на малярському, а П. Комендант — на скульптурному відділенні), були знайомі з А. Терниченко та М. Семенком й обидва послуговувалися криптонімом П. К.

Від 1913 р. П. Ковжун активно співпрацював з українськими часописами — «Вісник Культури і Життя», «Дзвони», «Маяк», — вміщуючи на їхніх шпальтах свої рисунки, статті і рецензії. Відтак талановитого юнака запримітила редактор двомовного тижневика

«Огни» (виходив у Києві з 1911 р.) Ольга Прохасько і запросила очолити мистецький український відділ. Понад рік П. Ковжун вміщував у часописі ілюстрації з українськими підписами під рубрикою «З подорожі по Україні» [4, с. 8].

З 1915 р. юнак перебував на румунському фронті. Під час революційних подій із притаманним йому запалом взявся за українізування 26-го гарматного корпусу російської армії, за що, врешті, мало не потрапив під військовий трибунал. Разом із Петром Фурсою від жовтня 1917 р. видавав і редагував газету «Козацька Думка» (мистецтвознавець Олена Кіс-Федорук вказує, що у м. Гура-Гумора на Буковині [9, с. 431]) — орган виконавчого комітету Української корпусної ради 26-го армійського корпусу. Фронтowa газета, яка видавалася у похідних умовах і виходила тричі на тиждень у місцях дислокації військового з'єднання, мала на меті «як найповніше освітлювати прояви життя українців нашого корпусу, подаючи всякі звістки про зріст свідомости серед українців, про українізацію, про відношення до нас наших прихильників та ворогів і т. и.» [5]. П. Ковжун у спогадах вказує, що світ побачило понад 30 чисел «Козацької Думки». Віднайти повний комплект нам не вдалося — окремі номери зберігаються у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (далі — ЛННБ України ім. В. Стефаника) та у Державній науковій архівній бібліотеці (м. Київ) (далі — ДНАБ). Останній наявний номер (№ 7) побачив світ 19 січня 1918 р.

Пізніше, в Яссах, П. Ковжун «при штабі 9-ої Армії, видавав і редагував тижневик «Україна» (після [А.] Терниченка)» [4, с. 12], який виходив у 1917–1918 рр. тричі на тиждень як орган Українського комітету Румунського фронту й висвітлював фронтове життя українських вояків, суспільно-політичну ситуацію в Україні і Росії, перспективи побудови незалежної Української держави тощо. На жаль, не вдалося точно відтворити місяці виходу часопису — він представлений лише окремими числами-«метеликами» у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — НБУВ), ЛННБ України ім. В. Стефаника та ДНАБ. Останнє наявне число датоване січнем 1918 р.

Як вказує П. Ковжун [4, с. 12], а також підтверджує мистецтвознавець О. Кіс-Федорук [9, с. 431], в Яссах він став редактором ще двох видань: бюлетеня для російськомовних українців

«Голос Времени» — «щоденника, що друкувався в 75 тисяч прим.» та «Вісника Національно-Обласних Комісарів Румфронту» [4, с. 12]. Спроба віднайти хоч якісь відомості про ці видання (зважаючи на величезний, як на той період, наклад «Голоса Времени») і в такий спосіб підтвердити участь митця у їх підготовці не дали очікуваного результату: ні в історико-бібліографічних виданнях, ні у покажчиках преси означеного періоду згадок про них немає. Ймовірно, вони виходили у вигляді інформаційних листівок і дослідники преси не класифікували їх як періодичні видання.

Після демобілізації П. Ковжун повернувся до Києва. На підставі опрацювання архівних документів історик-краєзнавець Георгій Мокрицький зазначав, що навесні 1918 р. головна управа Генерального штабу УНР випускала у Києві невеликий часопис «Бюро народніх повідомлень», редактором неофіційної частини якого був саме сотник П. Ковжун [17, с. 281]. Зокрема, він готував огляди преси за певний період, збирав і систематизовував повідомлення про події суспільно-політичного життя різних регіонів України. Також, як свідчать архівні документи, П. Ковжун підготував «матеріал до першого числа «Бюлетеня Генерального Штабу Української держави», але «за браком коштів не було змоги його друкувати» [17, с. 282].

Крім цього, у Києві П. Ковжун був одним із організаторів видавничого осередку «Ґрунт», який у жовтні 1918 р. взявся за реалізацію нового пресового проекту — ілюстрованого родинного часопису «Універсальний Журнал». Митець входив до редакційної колегії часопису, обіймав посаду секретаря редакції і мав безпосередній стосунок до появи першого числа.

Згодом П. Ковжун працював в інформаційному бюро Сірої дивізії. «Повстання проти Гетьманату і гетьманська мобілізація» примусили його «втєкти з Києва в Конотоп», де від грудня 1918 р. він із поетом і літературним критиком Яковом Савченком видавав і редагував щоденну політичну, економічну і літературну газету «Воля». Зі спогадів митця дізнаємося, що світ побачило 36 чисел (у фондах НБУВ зберігається одне — № 6 від 13 грудня).

Влітку 1920 р. П. Ковжун разом із багатьма бійцями української армії опинився у Галичині, оселився у Станіславі. У редакції щоденника «Українське Слово» (яка переїхала з Тарнова) познайомився із

письменником і журналістом Федором Дудком. Через певні непорозуміння з редакторами газети обидва восени того ж року припинили з нею співпрацю і взялися за реалізацію власного пресового проекту — сатиричного часопису під назвою «Їжак». Крім суто організаційних моментів, постала потреба віднайдення джерел фінансування часопису. За щасливим збігом обставин у жовтні у Станіславі проїздом перебував художник і графік Іван Мозалевський, давній знайомий П. Ковжуна, який мав намір вивезти до Європи «кілька цінних полотен образів Семиградзького, Ріпина й ще когось і добрий мішок золотих царських імперіялів». Перейнявшись ідеєю започаткування журналу, він запропонував його ініціаторам «якусь, цілком вистарчальну, кількість золота» [6] на видання.

Відтак справа зрушила з мертвої точки — «за два тижні по цій розмові перше число журналу вже друкувалося в друкарні Хованця». За іронією долі, воно стало останнім, оскільки П. Ковжун разом з іншими старшинами УНР готувався до переїзду — уряд УНР прийняв рішення негайно покинути Станіслав і переїхати до Кам'янка-Подільського. Як згадує Ф. Дудко, «усі установи УНР і вся «придніпрянина» була вже у вагонах, коли ч. 1 «Їжака» ще друкувалося» [6]. Лише за годину до відходу потяга редактори зуміли його забрати з друкарні і П. Ковжун із притаманним йому ентузіазмом ледь не на ходу розносив свіжі примірники по вагонах.

Після поразки армії УНР колишній старшина разом із молоденькою дружиною Тамарою перебував у таборі для інтернованих вояків армії УНР у Пикуличах, звідки наприкінці 1921 р. переїхав до Львова. У середині січня 1922 р. гурток символістів «Митуса», до якого належав і П. Ковжун, розпочав видавати у Львові власний друкований орган під однойменною назвою, який дав початок виданням модерністсько-авангардного спрямування. Видавцем і відповідальним редактором був лікар і громадський діяч Володимир Щуровський. Павло Ковжун разом із поетом, редактором і перекладачем Василем Бобинським, письменником та журналістом Романом Купчинським увійшов до складу редакційної колегії, а також опікувався мистецькою частиною та художнім оформленням новоствореного часопису (зокрема й обкладинки).

«Митуса» мав на меті стати трибуною українських молодих митців і пропагувати нову естетику в літературі і мистецтві. Світ побачило лише чотири числа, до закриття журналу спричинилося

відразу кілька чинників — зовнішніх (закінчення семестру в Українському таємному університеті, від'їзд студентів на канікули) та внутрішніх (світоглядні непорозуміння між членами редколегії).

1931 року П. Ковжун разом із приятелями-митцями Святославом Гординським і Михайлом Осінчуком зініціював започаткування Асоціації незалежних українських мистців (АНУМ), придумавши та мотивувавши назву новоствореної організації. Невдовзі об'єднання взялося за організацію видання у Львові ілюстрованого фахового журналу «Мистецтво» («L'Art»), ініціатором створення якого був П. Ковжун, який став його головним редактором. Зважаючи на політичні й економічні реалії Польської держави, це була справа нелегка, однак для невтомного митця труднощі не були перепорою.

У листі від 3 грудня 1931 р. П. Ковжун писав С. Гординському про концепцію майбутнього мистецького часопису та його назву [12, с. 43]. А вже 4 лютого 1932 р. у листі до Олени Кульчицької від імені АНУМ (підписали лист також Я. Музика та М. Осінчук) П. Ковжун інформував про намір видавати мистецький кварталник і запрошував художницю до співпраці, відзначаючи, що він вміщуватиме «статті з українського і чужоземного малярства, графіки, різьби, будівництва, ужиткових мистецтв і хатньої культури, мистецької технології, реставрації, статті по теорії мистецтв, монографії про окремих митців і мистецькі напрямки» [13, арк. 25]. Спочатку випуск кварталника був запланований на березень 1932 р. [19, чис. 43], згодом — на початок квітня [19, чис. 57], врешті, перший зошит часопису побачив світ у середині квітня 1932 р. [15].

До складу редакційної колегії «Мистецтва» входили анумівці Микола Бутович, Святослав Гординський, Михайло Драган, Ярослава Музика, Михайло Осінчук та Володимир Січинський [19, чис. 57]. Із виданням співпрацювали: Михайло Андрієнко-Нечитайло, Микола Голубець, Марія Дольницька, Володимир Залозецький, Федір Ємець, Іван Іванець, Олена Кульчицька, Володимир Ласовський, Василь Перебийніс, Леонід Перфецький, Михайло Рудницький, Іларіон Свенціцький, Василь Хмелюк та ін.

Журнал мав на меті «широко освітлювати мистецьке життя на українських землях і на Заході, подавати огляди, оцінки і рецензії всіх мистецьких видань, публікацій і т. д.», і таким чином стати «віддзеркаленням сучасного образотворчого мистецтва»

[1, зош. 1]. До того ж, видавці хотіли «виховати українську еліту читачів, аби створити ґрунт під свою діяльність і впорядкувати наше [українське. — О. С.] мистецьке життя, дати західно-європейським мистецьким колам матеріяли про українське мистецтво, влегшити мистецькій молоді орієнтацію у своїм і чужім мистецтві, дати читачам повний образ розвитку не тільки українського мистецтва, але й чужого» [1, зош. 4].

«Мистецтво» відзначалося якісним художньо-технічним оформленням та високим фаховим рівнем публікацій, що було заслугою П. Ковжуна. Йому практично одноосібно доводилося стежити за всіма редакційно-видавничими процесами, особливо за якістю друку, що забирало майже увесь час митця.

Часопис виходив «заходами самих мистців і мистецтвознавців, без меценатів і без ніякої підтримки» [1, зош. 4], це не покривало вартості друку на якісному папері — вже за рік бюджет видання подвоївся, а тому із щоквартальника воно стало фактично щорічником. С. Гординський згадував, що «головною базою анунівських фінансів було церковне малярство». Майже кожного літа М. Осінчук та П. Ковжун розмальовували якусь церкву, були «головними меценатами анунівських видань» — випуск кожного числа журналу «був зв'язаний з закінченням малювання якоїсь церкви» [3, с. 56]. Крім цього, незначні кошти на пресовий фонд «Мистецтва» надходили із вступних внесків за участь у виставках АНУМ та з рекламних оголошень, опублікованих на шпальтах часопису.

Про те, наскільки складно було видавати мистецький часопис у той час, П. Ковжун згадував в одному зі своїх листів (травень 1933 р.) до невідомого адресата: «Мистецтво» ч. 4 вийшло. Це якесь чудо. Ніхто нам і пальцем не кивне, аби допомогти чим-небудь, бодай передплатою... Та в Краю продаємо коло 50 примірників (наклад журналу був 500 примірників). Оце і все. Решту докладаємо в той спосіб, що жертвуємо на фонд «Мистецтва» своїм образом і продаємо виключно на ту ціль» [23, с. 17, 18].

Як свідчать архівні документи, журнал «ентузіястично» сприйняли митці у Відні, Берліні, Парижі, Римі, навіть у Варшаві та Москві, зате неоднозначно оцінили галицькі критики, що, на думку П. Ковжуна, пояснювалося упередженим ставленням особисто до нього [14, арк. 28].

1934 р. «Мистецтво» не виходило, хоча редакція планувала його випуск. Про це дізнаємося зі шпальт журналу «Назустріч» — у чис. 11 (від 1 червня) і чис. 13 (від 1 липня) за 1934 р. анонсувалося, що незабаром із друку мають вийти 1-й і 2-й зошити «Мистецтва» за перший та другий квартали 1934 р. (вказувалася також ціна окремого числа — 3.50 зол. та річна передплата — 12 зол.). Річна затримка виходу журналу сталася через те, що Іван Тиктор не виконав друкарських зобов'язань — він протримав «як на злість» свій «календар цілий рік в друку» [11, с. 2], натомість відсунув друк «Мистецтва» на невизначений час.

Відтак чергове число органу АНУМ з'явилося на початку 1935 р. Із листів П. Ковжуна до О. Кульчицької стало відомо, що у травні 1935 р. редакція готувала до друку друге число журналу [14, арк. 30], однак воно так і не вийшло. Загалом світ побачило п'ять зошитів часопису (один — спарений), останнім був зошит 1 за 1936 р. Він недатований, але є підстави припускати, що він вийшов восени — це впливає з листа П. Ковжуна до О. Кульчицької [10, с. 107].

Після припинення виходу «Мистецтва» П. Ковжун неодноразово намагався відновити випуск часопису. Так, у листі до О. Кульчицької від 11 вересня 1937 р. митець писав про намір видати черговий зошит журналу, або й два, оскільки назбирав чимало цікавого матеріалу, підібрав репродукції творів київського імпресіоніста і мистецтвознавця Миколи Бурачека, покійного митця і педагога Олекси Новаківського, який уособлював цілу епоху в українському малярстві початку ХХ ст., маляра і театрального декоратора Теодора Яхимовича («з великими, ніде не друкованими матеріалами»). Також планував більше місця приділяти давньому галицькому малярству, «щоби обговорити XVIII і XIX ст., бо його ніхто не знає», народній творчості «в освітленню нашому, мистців, а не етнографів [підкреслення авт. — О. С.] чи істориків, які його розуміють бездушно» [14, арк. 34]. На жаль, «за умов економічної кризи» [3, с. 47] ці задуми не були реалізовані.

Із цього ж листа дізнаємося, що у тому самому часі П. Ковжун планував видавати у Львові спеціальний журнал «Релігійне Мистецтво», присвячений українському церковному мистецтву. Тут варто відзначити, що митець віддавна виношував ідею оновлення національного сакрального малярства, яка полягала у віднайденні шляхів гармонійного наповнення давніх форм новим змістом.

Мріяв, що цій важливій справі прислужиться новостворений часопис, появу якого вважав особливо своєчасною.

Часопис мав виходити двічі на рік або щоквартально обсягом 16 сторінок. П. Ковжун сподівався, що «значіння його буде чимале вже хоч би тому, що це буде перше таке видання, відколи існує греко-католицький обряд взагалі» [14, арк. 33]. Він тримав цей мистецький проект у таємниці, пояснюючи, що на те були свої причини, «хоч би і те, що ми зверталися до найвищих церковних достойників з усіх дієцезій, і нас ніхто не зрозумів [підкреслення авт. — О. С.], і очевидно, можна догадуватися що і не зрозуміє» [14, арк. 33].

Вже була розроблена програма майбутнього видання, яке мало охоплювати давнє та новітнє церковне мистецтво — «самі оригінальні речі». П. Ковжун сподівався, що він не поступатиметься ні змістом, ні оформленням західноєвропейським журналам. Потребу такого друкованого органу обумовлював тим, що в Галичині у царині сакрального живопису діялися «несотворені речі», оскільки «церкви малюють хто хоче і як хоче», тож «нехай же хоч у такому виданні розпочнеться освідомлююча праця» [14, арк. 33]. Тому він запропонував О. Кульчицькій подати матеріали до запланованого першого числа «Релігійного Мистецтва» [14, арк. 34].

Віднайти додаткову інформацію про видання та з'ясувати причини й обставини, які відіграли вирішальну роль у його долі, не вдалося. Немає згадок про часопис і в документах відділу преси Львівського городського староства, що дає підстави вважати, що П. Ковжун не подавав відповідної заявки на започаткування «Релігійного Мистецтва». Зважаючи на тогочасні складні матеріальні та суспільно-політичні умови для українських ентузіастів на полі преси, важко спрогнозувати обставини, які спонукали митця припинити роботу над своїм проектом. Цілком можливо, що до цього спричинилося погіршення самопочуття митця через загострення давньої недуги шлунка — він був змушений систематично лікуватися в санаторіях.

Після повернення до Львова наприкінці 1938 р. П. Ковжун, вже будучи хворим, далі заходився «коло приготування нового випуску «Мистецтва» (запланованого на 1939 р.), підготував до нього «низку статей та кліш, м[іж] і[ншим], про одного з маловідомих у нас наших мистців — Т. Яхимовича» [4, с. 61-62]. До редакційно-видавничого процесу долучилася також Я. Музика, написавши статтю про Софію Левицьку (зауважимо, що ця публікація таки з'явилася

друком — через 70 років на сторінках «Галицької брами» [18]). Однак реалізації творчих задумів видавця перешкоджала напружена політична ситуація, а вже у травні 1939 р. митця не стало (доля відміряла йому лише 43 роки). Черговий випуск так і залишився у макеті. Незважаючи на недовготривале існування, журнал «Мистецтво» зумів стати своєрідним духовним інтеграційним центром територіально розділених українських митців і відіграв вирішальну роль у формуванні неповторного феномена міжвоєнного мистецького середовища в Галичині.

Отже, П. Ковжун мав щастя належати до плеяди митців, які відіграли вирішальну роль у формуванні українського мистецького середовища на Наддніпрянщині та розвитку художньої культури недержавної нації в міжвоєнній Галичині. За іронією долі, саме наддніпрянцю вдалося «розворушити» галичан і зацікавити їх мистецькими проблемами. І провідну роль у цьому відіграли часописи, до яких мав безпосередній стосунок П. Ковжун як редактор та видавець («ніколи не жалував і власних грошей для видавничих справ» [4, с. 59]), не кажучи вже про низку періодичних видань, з якими він співпрацював як мистецький критик і журналіст.

1. [Анонс на зв. обкл.] // Мистецтво. — 1932. — Зош. 1 ; 1933. — Зош. 4.
2. *Голубець М.* Павло Ковжун / *Микола Голубець*. — Львів, 1939. — 32 с.
3. *Гординський С.* АНУМ (Спогади про Асоціацію незалежних українських митців у Львові) / *Святослав Гординський* // Сучасність. — 1985. — Чис. 3. — С. 36-50 ; Чис. 4. — С. 47-65.
4. *Гординський С.* Павло Ковжун. 1896–1939 / *Святослав Гординський*. — Краків ; Львів : Укр. вид-во, 1943. — 64 с.
5. До читачів // *Козацька Думка*. — 1917. — № 1. — С. 1.
6. *Дудко Ф.* Памяті Павла Ковжуна: Як я видавав із П. М. Ковжуном сатиричний журнал (Спомин зперед 20 років) / *Федір Дудко* // Літературно-науковий додаток «Нового Часу». — 1939. — Чис. 22. — С. IV.
7. *Животко А.* Історія української преси / *Аркадій Животко* / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та прим. *М. С. Тимошик*. — Київ, 1999. — 368 с.
8. *Кіс-Федорук О.* Книжкова графіка Павла Ковжуна / *Олена Кіс-Федорук* // Народознавчі зошити. — 2000. — № 1. — С. 173.
9. *Кіс-Федорук О.* Огляд критичної та теоретичної спадщини Павла Ковжуна / *Олена Кіс-Федорук* // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: історія і сучасність : доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 28-30 жовт. 2010 р. — Львів, 2010. — С. 430-434.

10. *Кіс-Федорук О.* Олена Кульчицька в оцінці Павла Ковжуна (з додатком листів П. Ковжуна до О. Кульчицької) / *Олена Кіс-Федорук* // Народознавчі зошити. — 2001. — № 1. — С. 99-107.
11. *Ласовський В.* Пабльо Ковжун : (Нарис на весело) / *Володимир Ласовський* // Назустріч. — 1935. — Чис. 7. — С. 1-2.
12. Лист Павла Ковжуна до С. Гординського (Долина, 3.12.1931) // Терем. — 1990. — № 10. — С. 43-45.
13. Лист членів Асоціації незалежних українських мистців Михайла Осінчука, Павла Ковжуна і Ярослави Музики до Олени Кульчицької (Львів, 4 лютого 1932 р.) // ЦДІА України у Львові. — Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка), оп. 1, спр. 2359. — Арк. 25-25 зв.
14. Листи П. Ковжуна до О. Кульчицької (Львів, квітень 1932 р. — вересень 1937 р.) // ЦДІА України у Львові. — Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка), оп. 1, спр. 2359. — Арк. 26-35.
15. «Мистецтво» : [повідомлення] // Діло. — 1932. — Чис. 88. — С. 6.
16. *Мокрицький Г. П.* Марія Пеньковська це... Павло Ковжун, Або дещо з біографії нашого визначного земляка-митця / *Г. П. Мокрицький* // Житомирський Вісник. — 1997. — 25 квіт.
17. *Мокрицький Г. П.* Павло Ковжун — редактор першого військового часопису УНР / *Г. П. Мокрицький* // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. четвертої Всеукр. наук.-теорет. конф. 19-20 груд. 1997 р. — Львів, 1997. — С. 280-282.
18. *Музика Я.* Софія Левицька / *Ярослава Музика* // Галицька брама. — 2010. — № 1/2. — С. 16-17.
19. Новий мистецький журнал : [анонс «Мистецтва»] // Діло. — 1932. — Чис. 43. — С. 4 ; Чис. 57. — С. 4.
20. *П. К.* Журнал та видавництво «Сяйво» / *П. К.* // Бібліологічні Вісті. — 1927. — № 1(14). — С. 121-123.
21. Павло Ковжун. Творча спадщина художника: матеріали : біобібліогр. довід. / упоряд.: *Іван Мельник, Роман Яців.* — Львів, 2010. — 256 с.
22. *Полторацький О.* Михайль Семенко та «Нова Генерація» / *О. Полторацький* // Вітчизна. — 1966. — № 11. — С. 193-200.
23. *Попович В.* Павло Ковжун. [1896–1939] / *В. Попович* // Нотатки з Мистецтва. — 1974. — Чис. 14. — С. 17-25.
24. *П'ядик Ю.* Видавництво, якого не пам'ятають / *Юрій П'ядик* // Київ. — 1996. — № 5/6. — С. 185-186.
25. *Сирота Л.* Літературна група «Митуса» і Павло Ковжун / *Лілія Сирота* // Народознавчі зошити. — 1998. — Зош. 5(23). — С. 538-547.